

תוכן העניינים

ט	דבר המתרגם – מנחם ארגוב
1	אקדמה לקורא - מיגל דה סרוונטס
5	הקדשה לרוזן מלמוס – מיגל דה סרוונטס
7	המרחצאות של אלג'יר
145	הסולטנה הגדולה דוניה קטלינה דה אוכידו
265	אחרית דבר – רות פיין
281	רשימת המקורות

דבר המתרגם

בספרו של מיגל דה סרוונטס, המסע לפרנסוס, נוטל על עצמו המחבר מעמד של בר סמכא לבקר ולהעריך את מאות המשוררים בני תקופתו. הוא פותח את הספר בסונטה (שיר זה"ב) וממשיך במילים אלה:

אֲנִי שֶׁלֹא פָּסַקְתִּי תְדַרֵּר מִלְּשֹׁאף
לְהַדְמוֹת לְמְשׁוֹרֵר כְּכֹל עֵינֵי וְדָבָר
בְּחֶסֶד שְׁשָׁמִים לֹא אָבוּ לְאַכֵּף.
(פרק א, שורות 25-27, התרגום שלי)

ספר זה, על שמונת פרקיו, כתוב בבתי בני שלוש שורות וכולל יותר מ-3200 שורות. ליצירה כולה מבנה צורני אחיד: בכל שורה 11 הברות ובחרוז שזור א, ב, א, ב, ג, ב, ג, ד, ג, וכו'. הדבר מעיד על זיקתו של סרוונטס לשירה ועל כישרונו וייחודו גם בתחום זה. למעשה, בכל יצירותיו שזורים דברי שירה, הן במבוא והן בגוף הספר.

מיגל דה סרוונטס נחשב לאבי הרומן המודרני. ספריו בפרוזה, דון קיחוטה, סיפור התלאות של פרסילס וסיחיסמונדה והנובלות האקזמפלריות (שתיים עשרה במספר) הם הנפוצים ביותר והידועים אף לקורא העברי. עם זאת, מעטים בלבד מחוקרי יצירותיו במשך מאות שנים התייחסו לשירה הפזורה בכל כתביו.

מחזותיו, המכונים בפיו 'קומדיות' (שמונה הודפסו בימיו והנותרות אבדו בחלקן), כתובות אף הן בבתי שיר, במשקל (במספר ההברות בכל שורה) ובחרוז. שניים מבין שמונת המערכונים שחיבר כתובים במשקל אך לא בחרוז (אבל השירים שבהם כתובים במשקל ובחרוז). בפנייתו אל הקורא בשמונה מחזות ושמונה מערכונים, שראו אור בשנת 1615, סרוונטס מביע את דעתו על מקומה של השירה במחזותיו, באומרו כי 'שירתם זהה לזו הנדרשת מקומדיות'. ובעוד שהיצירות הראשונות בספרות הספרדית במאה השלוש עשרה עמדו על מבנה אחיד לאורך היצירה כולה ושמרו על עקרונות קבועים של משקל וחרוז, שנקראו 'דרך הארבעה' (cuaderna vía), נקט סרוונטס במחזותיו מבנים צורניים רבים, מגוונים ושונים.

שתיים מן הקומדיות שלו – המרחצאות של אלג'יר והסולטנה הגדולה דוניה קטלינה דה אוביידו – הן הראשונות שתורגמו לעברית. בתרגום נשמר בקפדנות המבנה השירי החיצוני המקורי (פרט לקטע קטן ב"המרחצאות של אלג'יר" ובו מכתב הכתוב במקור בפרוזה). להלן דוגמאות אחדות של המבנה השירי המגוון בקומדיות האלה. הן מובאות כדי להצביע על מורכבותו ומקוריותו:

1. בתים בני 11 הברות בכל שורה ללא חרוז.
2. בתים בני ארבע שורות כל אחד ללא חרוז, שבע הברות בשלוש השורות הראשונות, ובשורה הרביעית אחת עשרה הברות.
3. בתים בני ארבע שורות, בכל שורה שמונה הברות, והחרוז א, ב, א, ב.
4. בתים בני שמונה שורות, בכל שורה אחת עשרה הברות, והחרוז א, ב, א, ב, א, ב, ג, ג.
5. בתים בני מבנה לא אחיד, בני שבע שורות ושש שורות. בבתים בני שבע שורות החרוז א, ב, ג, א, ב, ג, ג ומספר ההברות בשורה 7, 7, 11, 7, 7, 11, 7, 7 ואילו בבתים בני שש שורות החרוז הוא א, ב, א, ב, א, ג ומספר ההברות בשורה 7, 7, 11, 7, 11.

דוגמאות אלה, הלקוחות מעשרת הדפים הראשונים של 'המרחצאות של אלג'יר', נועדו להראות חלק מריבוי האפשרויות ומגיוונן (לפירוט המבנים השרייתיים ראו בהערות השוליים שבגוף המחזות). אני משער שמגמתו של סרוונטס ביצירת שפע של מבנים צורניים הייתה להשכיל את המשוררים ולהכיר באפשרויות הבלתי נדלות הקיימות בשירה. הדבר ניכר ברוח יצירתו, שעיקרה להיות מורה ומנחה למשוררים. הוא נוטל את המשוררים עמו מספרד למסע בים התיכון ולמשכנם של אפולו והמוזות, כדי שישרו עליהם מרוחם וישפיעו על שיפור שירתם. בנושא זה סרוונטס אולי הושפע מאחת היצירות הספרותיות החשובות ביותר שנכתבה במאה הארבע עשרה בספרד, ספר האהב הטוב לחואן רואיס (בתרגומי, הוצאת מאגנס 2010), שהשתמש ביצירתו במשקלים מגוונים ואף נימק זאת:

כֹּל אֲדָם שִׁישְׁמַע זֹאת וְהוּא מְחַבֵּר חֲרוּזִים בְּשִׁירָה
 יִתְרֵם נָא מִכְּשֻׁרוֹנוֹ יִתְקַנֶּה, יִשְׁגְּבֶה וְיִשְׁפְּרֶה
 תַּעֲבֹר מִיָּד לְיָד מֵהֶרֶה וְתִגִּיעַ לְשֵׂיא הַיְצִירָה
 כְּמוֹ כְּדוֹר בְּמִשְׁחַק גְּבֻרוֹת הַמְּרַחֵף לְלֹא עֲצִירָה. (בית 1629)

מתוך רצון להתאים במידת האפשר בין התרגום למקור, הקפדתי לא רק על נאמנות לתוכן כי אם גם על זהות מבנית ביניהם. העימוד במבנה הדו-לשוני מסייע להבחין בכך.

דברי הנפשות הפועלות לא תמיד מובאים בשורות שלמות מבחינת מספר ההברות וההתאמה בחרוז. ההשלמות להם באות בדבריה של הדמות הבאה; במקרה זה המילה הפותחת את השורה מצויה במרווח מראשיתה.

אני מודע למהמורות העומדות בפני מתרגם השואף ליצור זהות במבנה הצורני עם המקור תוך חתירה שהתוכן יהיה נאמן ומדויק. אך תרגום מדויק, ככל שיהיה נאמן למקור, המתעלם מן המבנה הייחודי של היצירה, נוטל את רוחה וחוטא, לדעתי, לכוונת מחבר, הרואה במבנה חלק אינטגרלי ומהותי המאפיין את יצירתו.

עמד לעזרי, לצד כמה גרסאות בספרדית, גם תרגום המחזות האלה לאנגלית,

פרי עבודתם של ברברה פוקס ואהרון איליקה, שבחרו במודע להביאם בפרווה, תוך התעלמות מן המבנה הצורני. על אף הנאמנות לתוכן נותרה עבודתם, לטעמי, חסרת פיוט ויבשה.

לא אכחד שיש לי ספקות אם ניתן לעמוד במשימה כה מאתגרת, אך הימנעות מהתנסות פוטר את המתרגם מן החתירה להתקרב ככל האפשר למהותה של היצירה ולרוחה. למרות השאיפה לעמוד בכך, הלבטים ליווני לאורך העבודה כולה ולא נטשו אותי עד היום. אני נוטל על עצמי כמובן אחריות מלאה לכל הפגמים הנובעים מגישה זו.

תודתי נתונה לאלה שסייעו לי להוציא לאור את התרגום הזה: עורך אחת המהדורות הספרדיות של **הסולטנה הגדולה**, פרופ' לואיס-מריה גומז קנסקו, שנאות לבקשתי לעשות שימוש בחלק מן ההערות המלוות את מהדורתו. פרופ' רות פיין, שעמדה בעיקר על התיאום בתוכן בין הגרסה העברית לגרסת המקור, שמרה בקפדנות על כך שתהיה קרבה מרבית ביניהם ועקבה אחר כל ביטוי ומושג בתוכן ובהערות השוליים. זו הזדמנות להדגיש שעם היותה עמיתה ושותפה נאמנה לעבודת התרגום, זכותה של פרופ' פיין עומדת לה על כי בשיעוריה חשפה בפני לראשונה את סגולותיהן הספרותיות והאמנותיות של היצירות האלה, והציעה לי להביאן בפני הקורא העברי. כאן גם המקום הנאות להדגיש, שכל מה שאני יודע בתחום הלשון והספרות הספרדית רכשתי בעיקר ממנה. פרופ' פיין האירה את חיי הרוחניים בתחום שהיה עלום בפני עד הגיעי לגיל השלישי, עודדה אותי וסייעה לי בכל עבודתי. אין במילים ספורות אלו כדי להביע את תודתי מקרב לב והערכתי לתרומתה הרבה.

תודה מיוחדת שמורה לשותפה לעריכה המדעית, ד"ר אסף אשכנזי, חברי ללימודים ושותפי לתרגום שתיים מיצירותיו החשובות של סרוונטס: **סיפור התלאות של פרסילס** ו**סיחיסמונדה וחמש נובלות אקזמפלריות**. ד"ר אשכנזי השקיע עבודה רבה בשיפור הניסוח ומנע טעויות רבות. תרומתו העלתה את איכות התרגום המוגמר. הוא היה לי לעזר רב והקל לא מעט על לבטי.

תודה נאמנה שלוחה להוצאת מאגנס שנאותה להוציא לאור יצירות בלתי מוכרות אלו לראשונה בלבוש עברי. למנהל ההוצאה, חי צבר, לד"ר אילנה שמיר, העורכת הראשית, שעברה בקפידה על הערות השוליים ודאגה לאחידותן, ולרם גולדברג, מנהל הייצור והמביא לדפוס, על ביצוע מורכב ועל נועם הליכותיו.

אקדמה לקורא

קורא יקר, אינני יכול לחדול מלשטוח תחינתי לפניך שתסלח לי, אם תמצא שבהקדמה זו אני סוטה במידת מה מצניעותי המקובלת. בימים האחרונים נקלעתי לשיחה עם חברים, שבה נדונו מחזות ועניינים הקשורים להם, והם ליטשו וקישטו אותם באופן כזה, שלשיפוטי הם הגיעו לרמת שלמות. השיחה עסקה גם בשאלה, מי היה הראשון בספרד שהוציאם מחיתוליהם, רוממם והידר את לבושם וחזותם. אני, בתור הזקן¹ ביותר שהיה שם, אמרתי שזכורות לי הצגותיו של לופה דה רואדה² הגדול, האדון המכובד והמפורסם של הבמה והתבונה. הוא היה יליד סביליה ובמקצועו מרקע מתכות, כלומר מאלו המרדדים גיליונות זהב. הוא הרשים בשירת הרועים, ומבחינה זו איש לא התעלה עליו כאן – לא אז ולא אחריו. ולמרות שהייתי אך נער ולא יכולתי לשפוט נחרצות את טיב שירתו, אני מוצא, שמה שאמרתי בשעתו, קלע לאמת, הודות למספר שורות שיר שנשמרו בזיכרוני ונבחנות כעת בגילי הבוגר. ולולא היה דבר זה חורג ממטרת ההקדמה, הייתי מציין עכשיו כמה מהן שהיו מאששות עובדה זו. בזמנו של אותו ספרדי נודע, כל אביזריו של מנהל להקה קובצו בשק אחד, והצטמצמו לכדי פחות או יותר ארבעה מעילי רועים מעור, מעוטרים בקישוטי עור זהובים, ארבעה זקנים ופאות וארבעה מטות רועים. המחזות כללו מספר דיאלוגים – כמו אגלוגות – בין שניים או שלושה רועים ורועה כלשהי. נהגו לקשט ולמתוח את יריעתם באמצעות שניים או שלושה מערכונים, בין אם גילמו בהם שחורה, סרסור, שוטה, או איש ויסקאיה: כל ארבע הדמויות האלה, ורבות אחרות, יצר לופה תוך חיקוי מוצלח וכישרון רב, מכפי שניתן לדמיין. הם לא כללו באותו זמן מנגנוני כמה³, או עימותים בין מאורים לנוצרים, רגליים או רכובים על סוס. לא הייתה בהם דמות שיוצאת או נראית שיוצאת ממעבה האדמה דרך חלל בכמה, שנבנתה בצורת מרובע מארבעה ספסלים וארבעה או שישה לוחות שהונחו עליהם והוצבה בגובה ארבעה טפחים מעל הארץ; ואפילו לא שלשלו מהשמיים עננים עם מלאכים או נשמות. תפאורת התיאטרון הייתה שמיכה ישנה פרושה מצד לצד בעזרת שני חבלים, שהיוותה מה שקרוי מאחורי הקלעים, ומאחוריה נמצאו המוסיקאים, ששרו, ללא ליווי גיטרה, רומנסה עתיקה כלשהי. לופה דה רואדה מת, ובשל היותו איש יוצא דופן ומפורסם, הוא נקבר בכנסייה המרכזית של קורדובה (שם מת) בין שתי הבמות המרכזיות, שם גם קבור אותו משוגע מפורסם לואיס לופז.

1 גילו של סרוונטס בעת חיבור ההקדמה היה בסביבות 68.

2 לופה רואדה (נולד 1510 לערך – 1565): מחזאי מסביליה, הנחשב לאבי המערכונים בספרד.

3 כלומר אביזרים מיוחדים ליצירת אירועים יוצאי דופן על הבמה.

את לופה דה רואדה ירש נווארו, יליד טולדו, שהיה מפורסם ביצירת דמות הסרסור מוג הלב. גם הוא שיפר במעט את תפאורת המחזות, והמיר את שקי התלבושות בארגזים ובתיבות. הוא העביר את המוסיקה, שלפני כן נוגנה מאחורי השמיכה, לקדמת הבמה. הוא נפטר מִזְקְנֵי השחקנים – שכן עד אז איש לא הציג ללא זקן מזויף – והביא לכך, שכולם יהיו גלויי פנים, אלא אם נדרשו לגלם זקנים או דמויות אחרות, שעבורם התבקשו שינויי פנים. הוא המציא מנגנוני במה – עננים, רעמים וברקים, עימותים וקרבות – אבל כל זאת לא הגיע לרמה הנהוגה כיום.

וזה עובדה שאינני יכול לחלוק עליה, אך כאן המקום להזכיר את סטייט מגבולות ענוותי: בתיאטראות של מדריד ראו את עסקי אלג'יר, הריסת נומאנסייה⁴ והקרב הימי⁵ שחיברתי, שבהן העזתי לצמצם את הקומדיות לשלוש מערכות, מחמש שהיו להן.⁶ הוכחתי, או נכון יותר לומר, הייתי הראשון שהמחזיז את הדמיונות והמחשבות החבויות של הנפש, בעודי מעלה לכמה דמויות אלגוריות לתשואותיהם ולשביעות רצונם של המאזינים; חיברתי באותו זמן כעשרים או שלושים קומדיות, שכולן דוקלמו מבלי שזכו למנחת מלפפונים או לדברים אחרים הראויים לזריקה: הן השלימו את מסלולן ללא שריקות, צעקות או המולות. היו לי דברים אחרים לעסוק בהם. זנחתי את הנוצה ואת המחזות, וכבר נכנס אחד מפלאי הטבע, לופה דה וגה הגדול, וטיפס לפסגת ממלכת הקומדיה. הוא הטיל מרותו וקיבץ תחת שיפוטו את כל השחקנים; הוא מילא את העולם במחזות מרנינים, כתובים כהלכה ורבים כל כך פרי ידו, שאלה הכתובים עולים על רבבת דפים, ואת כולם – שזה אחד מהדברים המרכזיים שניתן לומר עליהם – זכה לראות על הבמה, או לפחות נודע לו שהועלו על הבמה. וגם אם אחדים – וישנם רבים – לא אבו להתחרות בתהילת יצירותיו, כל מה שחיברו גם יחד אינם מגיעים למחצית ממה שחיבר כיחיד.

אך לא בשל כך – שכן האל אינו מרעיף הכול על כולם – עליכם לחדול מלהעריך את יצירותיו של דוקטור רמון⁷, שהיו הטובות ביותר לאחר אלה של לופה הגדול; יש להעלות על נס את העיצובים האומנותיים מאוד של המלומד מיגל סנצ'ז⁸, רצינותו של דוקטור מירה דה אמסקואה⁹ – גאוות אומתנו, תבונתו ואינספור מונחיו של כהן

4 שם המחזה שונה ל"מצור על נומאנסייה".

5 מחזה זה אבד.

6 ניכוס חידוש תיאטרוני זה לעצמו אינו ברור, שכן אחרים לפניו עשו זאת. יחד עם זאת, רוב המחזות כאשר החל סרוונטס לכתוב מחזות כללו ארבע מערכות.

7 דוקטור רמון (מת בשנת 1633): ככל הנראה מתייחס לנזיר אלונסו רמון, יליד קואנקה, ממסדר החסד, שממנו שרדו חמישה מחזות הנושאים את שמו.

8 מיגל סנצ'ז: מחזאי ספרד.

9 מירה דה אמסקואה (1574? – 1644): מחבר נודע יליד גרנאדה.

הדת טארגה¹⁰, הרכות והמתיקות של דון גיאן דה קסטרו¹¹, שנינותו של אגילאר¹²; הפאר, ההמולה וצעקנות מחזות לואיס ולס דה גווארה¹³; המחזות הנכתבים כיום, פרי כישרונו השנון של אנטוניו דה גאלארסה¹⁴, והמחזות שמבטיחים רמיות אהבה לגספר דה אווילה¹⁵: כל אלה ואחרים סייעו לאותו מנגנון עצום להגיע לידי לופה הגדול.

לפני שנים אחדות שבתי לתחביבי הישן, ומתוך מחשבה שהשבחים עלי עוד ישרדו מאות שנים, חזרתי לחבר מחזות. אך ציפורי האתמול פרחו מן הקן; רצוני לומר, שלא מצאתי מנהל להקה שיבקש אותם ממני, שהרי ידעו שהן ברשותי, וכך ערמתי אותם בארגז וגזרתי וייעדתי אותם לדממת נצח. באותה עת אמר לי מוכר ספרים אחד, שהיה קונה אותם ממני, לולא אמר לו מנהל להקה מוסמך¹⁶ שמהפרוזה שלי ניתן לצפות להרבה, אבל מהשירה לכולם. ואם להודות על האמת, הדבר הסב לי צער רב ואמרתי לעצמי: "או שאני הפכתי למישהו אחר, או שהזמנים השתפרו מאוד; שכן תמיד ארע ההפך מזה, שהרי תמיד משבחים את עיתות העבר". שבתי לעיין במחזותי ובמספר מערכוני שנערמו עמם, וראיתי שאלה וגם אלה אינם רעים, עד כדי כך שלא יהיו ראויים לצאת מחשכת חריפותו של אותו מנהל להקה לאורם של מנהלי להקות אחרים, מחמירים פחות ומוסמכים יותר. תש כוחי ומכרתי אותם לאותו מוכר ספרים, שהגישם למכבש הדפוס כפי שהם מוצעים לכם כאן; הוא שילם לי בעבורם באופן מניח את הדעת; נטלתי את כספי בלב שלם, מבלי להיות נתון לויכוחים עם שחקנים. רציתי, שהמחזות יהיו הטובים ביותר בעולם, או לפחות משביעי רצון; אתה תשפוט זאת, קורא יקר, ואם תמצא שיש טוב כלשהו בהם, לכשתפגוש במנהל הלהקה שהלעזו עלי, אמור לו, שייקח את דבריו בחזרה, שכן אני לא פוגע בהם באיש, ושישים לב שאין בהם דברי הבל בולטים וגלויים, ושירתם זהה לזו הנדרשת מקומדיות, האמורות לכלול מבין שלושת הסגנונות¹⁷ את הסגנון הנחות, וששפת המערכונים תותאם לדמויות המוצגות בהם. וכדי שיחזור מדבריו אני מציע לו מחזה אחד שאני מחבר, אותו אני מכנה אשליה לעיניים, שאם אינני משלה את עצמי, אמור לרצות אותו. ובזאת, יעניק לך האל בריאות ולי אורך רוח.

- 10 פרנסיסקו אגוסטין טאָרְגָה (1554? – 1602): כהן דת של הקתדרלה בוולנסיה משנת 1584 וכן מחזאי ומחבר.
- 11 גיאן דה קסטרו (1569 – 1631): מחזאי ומחבר מוולנסיה. לו מיוחס במיוחד אימוץ הרומנסו לבמה.
- 12 גספר אגילאר (1561 – 1623), משורר ומחזאי מוולנסיה.
- 13 לואיס ולס דה גווארה (1579 – 1644) מחזאי פורה יליד אסיחה.
- 14 אנטוניו דה גאלסרה: עד היום לא ידועה בוודאות זהותו של האיש.
- 15 גספר דה אווילה: מחבר ממורסיה. לא ידועים פרטים נוספים עליו.
- 16 כלומר מנהל להקה שקיבל אישור רשמי מהרשויות להופיע בתיאטראות. בשנת 1603 מספר להקות השחקנים המוסמכות עמד על שמונה. בשנת 1615 מספרם גדל לתריסר.
- 17 על פי עקרונות הרטוריקה של ימי הביניים רווחו שלושה סגנונות: עילי, בינוני ונחות שהצביעו לרוב גם על הסוגה: טרגית, סאטירית וקומית בהתאמה.

הקדשה לרוזן מלמוס

עתה הגן של כישרוני הדל – בין אם כמש או לא – והפירות שהוא מסוגל להניב – תהא אשר תהא מידת בשלותם – אמורים להיות של הוד מעלתך. לך אני מקדיש את המחזות והמערכונים האלה, שלעניות דעתי אינם תפלים כל כך עד כי אין בידם לעורר הנאה מסוימת. ואם יש דבר מוצדק בהם זו העובדה שלא זכו למישוש בידי איש או הוצגו על הבמה אך ורק הודות לתכונתם של השחקנים, שאינם עוסקים אלא ביצירות גדולות וסופרים רציניים, שמא יונו אותם. הכרך השני של דון קיחוטה דה לה מאנצ'ה עומד לצאת למסע כדי לנשק את רגליי הוד מעלתך. אני סבור שיגיע נרגן, כי בטרגונה הסיטו אותו מן הדרך והזיקו לו. למרות שבכל מקרה הוא עדיין הותיר מידע ניכר לעין שהתוכן של הסיפור ההוא איננו שייך לו, אלא למתחזה, שביקש להידמות לו, אך לא עלה בידו. לאחר מכן יוגשו פרטילס הגדול ואחריו השבועות של הגן ומיד אחריו החלק השני של גלתיאה, אם כתפי הזקנות תוכלנה לעמוס משא כבד שכזה; ולאחר מכן, כתמיד, יופגנו גילויי שאיפתי לשרת את הוד מעלתך בתוקף היותך אדוני האמיתי ומחסי היעיל והאיתן, שאישיותו וכיו"ב.

משרת הוד מעלתך
מיגל דה סרוונטס סאוודרה